

Gamlegården • Österäng

UTVECKLINGSPROGRAM

Österängs Ångsåg Ideell förening

Version 2007-03-06

INNEHÅLLSFÖRTECKNING

<i>INLEDNING</i>	2
Fastigheten.....	2
Ägare	2
Styrelse och kontaktuppgifter.....	2
<i>ÖVERGRIPANDE HISTORIK</i>	3
Översikt över Gamlegården.....	4
<i>VAD HAR HÄNT</i>	4
2004	4
2005	5
2006	5
2007	5
<i>INVENTERINGAR</i>	6
1978 – INDUSTRIMINNEN I GÖTENE KOMMUN.....	6
2006 - AGRAR SMÅINDUSTRI I VÄSTRA GÖTALAND.	7
<i>PROJEKTMÅL</i>	8
Samarbetspartners.....	8
Hantverksskolan Dacapo	8
<i>VISIONER</i>	9
<i>HANDLINGSPLAN</i>	9
STOPPA	9
Ångsågsbyggnad 1860.....	9
Vagnslider 1845.....	10
Stall 1896.....	10
Fattigstuga - Svinhus 1892	11
Sågförråd 1845.....	11
Cirkelsåg 1920-talet.....	11
ÅTERSTÄLLA	12
Ångsåg.....	12
Vagnslider.....	12
Stall.....	12
Svinhus	12
Cirkelsåg.....	12
Sågförråd	13
Maskinskjul	13
Gårdsplan.....	13
Damm	13
BRUKA.....	14
DOKUMENTERA	14
Byggnader och teknik.....	14
Historiska dokument.....	14
Foto och film	14
<i>TIDSPLAN</i>	15
<i>FINANSIERING</i>	15
BEVILJADE ANSLAG	15
KOSTNADER SAMMANSTÄLLNING.....	16

INLEDNING

Projektet Österängs Ångsåg formaliserades under hösten 2005 men initierades långt tidigare. Tanken med att restaurera Sveriges idag äldsta bevarade ångsågsbyggnad med tillhörande omgivningar som en tidsmärk för Sveriges tidiga industriella utveckling väcktes redan under sent 1990-tal och en avsevärd mängd ideellt förarbete ligger till grund för projektets formella start 2005-10-11. Detta utvecklingsprogram är framtaget av styrelsen för Österängs Ångsågsförening som ett led i ett målmedvetet arbete att återställa, förmedla och utveckla verksamheten kring ångsågen. Programmet är på intet sätt fullständigt utan snarare ett arbetsdokument som kontinuerligt utvecklas för att tillgodose de övergripande målen för projektet.

Utvecklingsprogrammets mål är att utgöra en konkret grund för planeringen och genomförandet av de åtgärder som krävs för att lyckas med projektet i sin helhet. Samtidigt möjliggör programdokumentet att projektet blir individoberoende dvs projektet överlever på egna meriter och är inte beroende av de entusiaster som idag driver projektet framåt. Dokumentet säkerställer också offentlig insyn samt en kontinuerlig utveckling enligt en plan som är möjlig att påverka av föreningens alla medlemmar samt andra intressenter. Programmet ligger också till grund för de ansökningar om finansiering som gör projektet möjligt.

Fastigheten

Byggnaderna dvs ångsåg, cirkelsåg, sågförråd, stall, vagnslider och fattighus (använts som Svinhus) tillsammans med tomtmark om ca 1,8 ha är inköpta av föreningen (se översikt över Gamlegården). Dock kvarstår avstyckning och lagfartsförfarande. Fastighetens adress är Österäng, Gamlegården 2, 533 97 Götene.

Ägare

Österängs Ångsåg Ideell Förening, reg-nr 802429-1604
Österäng, Gamlegården 2, 533 97 Götene.

Styrelse och kontaktuppgifter

Nuvarande styrelse:

Ordf.	Erik Bergholtz	070-660 49 40	erik.bergholtz@gmail.com
Skr.	Marianne Löfgren	070-218 79 08	m.lofgren@hotmail.com
Kassör	Nils-Eric Andersson	070-882 49 05	nils-eric.andersson@mariestad.se
Ledamot	Eva Bergholtz	070-650 60 79	eva.bergholtz@gmail.com
Ledamot	Richard Andersson	070-318 25 08	richard.andersson@innovationsresursen.se
Suppl.	Mikael Skoog	0730-59 76 17	urskoogen@yahoo.se
Suppl.	Göran Harald	070-958 72 48	goran.harald@lidkoping.se
Revisor	Lars-Inge Bly	070-945 04 07	lars-inge.bly@mariestad.se

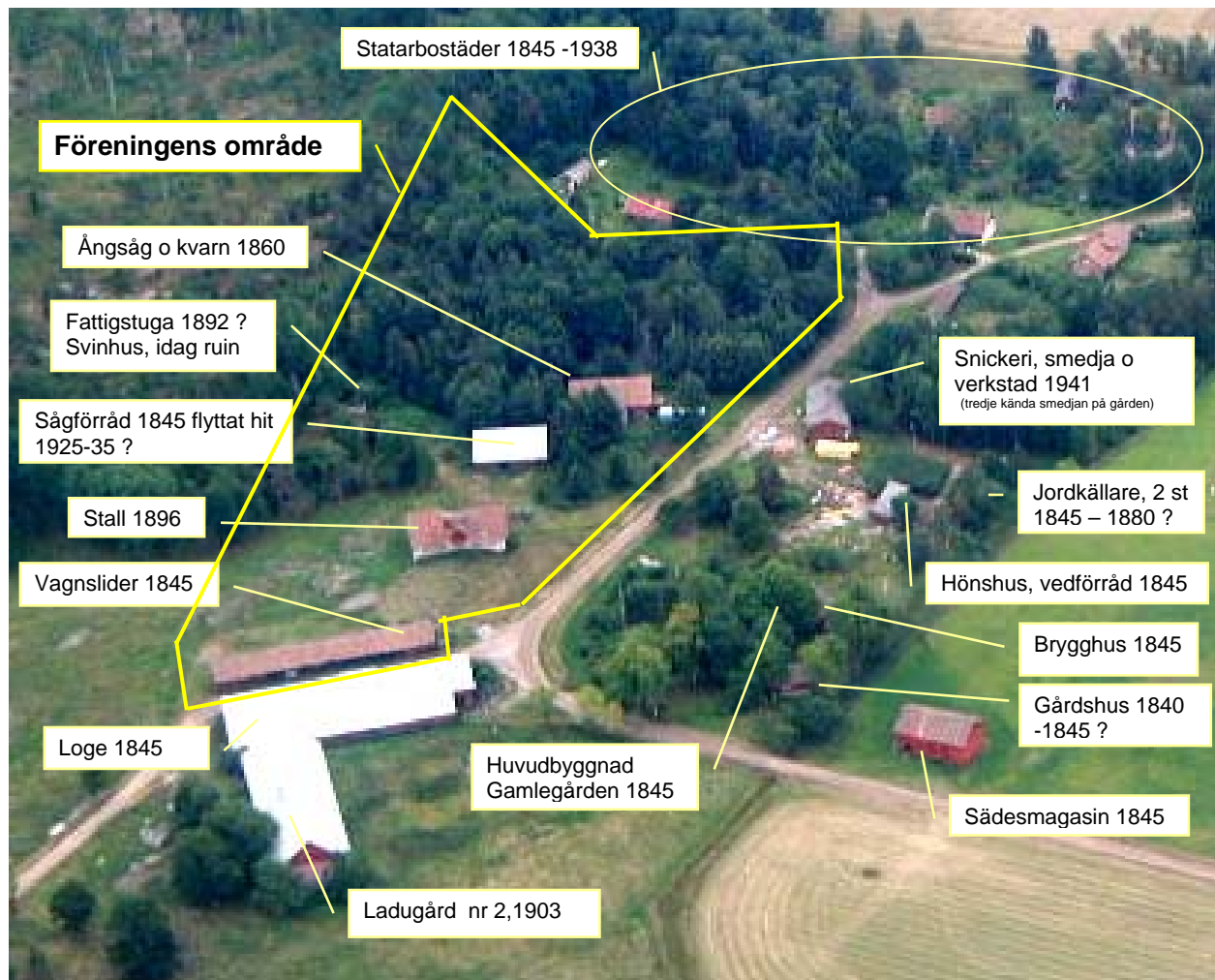
Ångsågsföreningens egen hemsida har adressen www.angsag.se/. Elektronisk korrespondens med föreningen kan ske via antingen postmaster@angsag.se eller via nuvarande ordförande på adressen erik.bergholtz@angsag.se

Under första verksamhetsåret har föreningen kunnat attrahera ett 50-tal medlemmar, varav 35 med fullständig rösträtt och minst 14 familjemedlemmar.

ÖVERGRIPANDE HISTORIK

- **1840-1845** Österängs egendom grundas av två grevar Hamilton, ägare 1840-1871, genom sammanslagning av mark från Kronan samt ett antal gårdar under Forshem socken. Egendomen blev ett av Sveriges större jordbruk under 1800-talets senare del.
- **1845** Gamlegården (del av Österängs egendom) står färdigt och är troligen huvudgård fram till 1851 då nya gården ”Nygården” står färdig. Såg, kvarn, snickeri och smedja fanns på Gamlegården från egendomens start.
- **1850-70-talet** Österäng blev under denna period säte för ett föregångsjordbruk som uppmärksammades vida utom länets gränser och lockade långväga gäster på besök. Österäng blev utgångspunkt för den moderna riktningen inom länets lanthushållning. På egendomen bedrevs mycket framstående arbeten baserade på moderna metoder inom avel av nötkreatur, svin och arbetshästar, växtförädling med bl.a. framodling av havresorter av hög kvalitet som dög till export.
- **1852** startar man ett mejeri som blev vida berömt, den ”industriellt” producerade, småpipiga ”Västgötaosten” av hög kvalitet har sin vaggan här. Den sk. ”Österängs-metoden” att framställa ost användes därefter av många mejerier för att producera kvalitetsost.
- **1859-60** brann troligen den första sågen och kvarnen. Vilken typ av drivning som användes på första sågen är okänt.
- **1860** byggdes den i dag stående ångsågen / kvarnen. Den drevs av en lokomobil levererad från Trollhättans mekaniska verkstad. Under 1800-talets senare del lär en betydande export av virke till bl.a. England skett. Virket skeppades ut via gårdens egen hamn ”Ugglebo”. Virkesskutorna gick till Göteborg där omlastning skedde.
- **1871** ombildades ”Österäng” till ett aktiebolag ”AB Österäng”. Flera av denna tids svenska ”riskapitalister” finns med som aktieägare. Fam. Röhss i Göteborg äger den största aktieposten.
- **1884** nyemission i AB Österäng, fam. Klingspor blir storägare. I prospektet till nyemissionen kan man se en sammanställning över bolagets tillgångar och att till Gamlegården finns för avverkning ca 1.000.000 kubikfot fullmogen skog.
- **1940** är ramsågen utsliten och skrotas. Man har då i 80 år fungerat som ångsåg och sågat med lokomobil som enda drivkälla, man har använt samma ramsågblock och förbrukat 1,5 lokomobil. Efter detta sågar man nu enbart med cirkelsågen som står i eget hus utanför ångsågsbyggnaden.
- Vid **1950-talet** mitt upphör Österäng som en självständig brukningsenhet och uppgår i Råbäcks egendom.
- **1993** köps Österängs Egendom av familjen Janson på Kårtorp säteri.
- **1995** hyvlas den sista brädan i fyrkutterhyveln och allt arbete i såg och snickeri upphör.

Översikt över Gamlegården

VAD HAR HÄNT

2004

- I Gamlegården finns bland annat Sveriges äldsta bevarade ångsågsbyggnad (1860). En mångårig avsaknad av underhåll på ångsågen har lett till ett akut läge. Skorstenen är frostsprängd nertill och kan rasa in i sågen om inget görs snarast. Taket läcker, vilket har orsakat fukt- och rötskador.
- Vill man bevara sågen? – då måste man göra något nu!
- Vi är ca. 50 personer som är intresserade av att starta en förening för sågens fortlevnad.
- Ett övertagande av ångsågen och diverse andra ekonomibyggnader från nuvarande ägare fam. Janson på Kårtorp, har diskuterats, med resultat att när föreningen är bildad så kan fam. Janson tänka sig att överlåta byggnaderna för en krona, om föreningen står för alla avstyckningskostnader.
- Vi håller på att undersöka förutsättningarna tekniskt och ekonomiskt samt vilka olika aktörer som kan samverka i projektet.

Samtal och besök i Gamlegården har utförts av:

- Hantverkshögskolan Dacapo i Mariestad (Nils-Erik Andersson m.fl.) vid tre tillfällen.
- Västergötlands museum i Skara (Thomas Carlquist)
- Länsstyrelsen i Mariestad (Eva Björkman)
- Hembygdsföreningen i Forshem-Fullösa (Lars Wilson m.fl.)
- Besök på Rubens maskinhistoriska för att diskutera projektet med Tore Blom. Där finns lokomobil nr 2 som stod i ångsågen.

2005

- Götene kommun (Stefan Rubach) har varit på besök och blivit informerad om nuläget.
- Forsviks industrimuseum, Hans Hellman industrianthikvarie har varit på besök angående de industrihistoriska värdena samt teknikdelarna i ångsågen.
- Besök av elever från Dacapo i Mariestad
- Besök på landsarkivet i Göteborg med elever från Dacapo i Mariestad för att titta på "AB Österäng" arkiv (ca: 26 hyllmeter arkivmaterial)
- Möte med Forshem Fullösa hembygdsförening för att informera om projektet och diskutera ett eventuellt samarbete.
- Redovisat projektet för Götene kommun som bestämt att lyfta frågan till kommunfullmäktige.
- Gårdsvandring i Gamlegården med Forshem - Fullösa hembygdsförening lördagen den 21 maj.
- Gemensamt möte på Dacapo i Mariestad med: Västergötlands Museum – Thomas Carlquist, Länsstyrelsen i Mariestad – Eva Björkman, Götene kommun – Stefan Rubach, Forsvik industriminne – Hans Hellman samt en kollega, Fam. Janson Kårtorp Säteri (nuvarande ägare) - Olof Janson, Dacapo Hantverkshögskola – Nils-Eric Andersson med flera samt "Ångsågsföreningen" – Erik Bergholtz för att diskutera och hitta ett gemensamt samverkansprojekt
- Formell start av föreningen 2005-10-11 "Österäng Ångsåg ideell förening"
- Första årsmötet den 22 sep 2005, i "Österäng Ångsåg ideell förening"
- Under senhösten 2005 har elever från Dacapo varit och mätt upp och gjort ritningar på såg, stall, vagnslider och sädesmagasin.

2006

- Under vecka 3- 2006 har Dacapo haft kurs i skadeinventering på såg och vagnslider.
- Ansökan om pengar till projektering och dokumentation har sökts från "Grevillis fond" i Mariestad.
- Fotografen och filmaren Per-Åke Dahlberg har tillfrågats om att dokumentera "projekt Ångsåg".
- Vår hemsida är igång..... www.angsaug.se , sidan kommer att utvecklas under våren.
- Tisdag 21 februari 19:00, "samkväm och filmvisning i Österängs bygdegård"
- Föreningen har tilldelats 20.000:- ur stiftelsen Grevillis fond.
- Lördagen 8 april Årsmöte och arbetsdag
- Nätverksmöte den 9 april på Forsviks industriminne angående inventering av "Agrar Småindustri i Västra Götaland"
- Torsdagen den 21 sep. Charlotte Backman från Götene kommun träffar styrelsen för att om möjligt samordna utvecklingen av "Ångsågsprojektet"
- Tage Claesson kom onsdagen den 27 sep, för att titta på skorstenen och ge förslag på lämpliga åtgärder för att säkra den.
- Föreningen har av Länsstyrelsen beviljats 100.000:- som bidrag för skyddsåtgärder på sågen.
- 2006-10-11 påbörjades ett större ingrepp i ångsågens byggnadskonstruktion. Mats Renström från företaget K-MÄRKKT byter rötskadade delar i stommen. Dessutom tas delar av takteglet ned och ca 70% av taket täcks med presenningar av god kvalitet.
- Ett stort antal lördag under hösten 2006 har föreningens medlemmar träffats och arbetat

2007

- Första delen av renoveringsarbetet på sågen (byte av rötskadade delar i stolpverket) är klart vecka 3.
- Under vecka 4 och 5 är elever från Dacapo i Gamlegården och har kurs i "byggnadsdokumentation". Cirkelsågen, vagnslidret och sädesmagasinet undersöks.

INVENTERINGAR

1978 – INDUSTRIMINNEN I GÖTENE KOMMUN

Riksantikvariens dokumentationsbyrå

ÖSTERÄNGS SÅG

Läge:

Forsshems s:n, Årtorp 2:1, 65045 13676 (**nuvarande VARAN 2:1**)

Genom nyodling skapades vid 1800-talets mitt det vidsträckta godscomplexet Österäng. Moderna jordbruksprinciper tillämpades här för första gången i stor skala i Skaraborg. Gårdsanläggningen är inte fokuserad i något stort corps-de-logi. Dominerar gör istället ekonomibyggnaderna vid Österängs båda brukningscentra **Gammelgården** och Nygården. Vid Nygården ligger bland annat Österängs blygsamma manbyggning samt det märkliga mejeriet (se dito). Vid **Gammelgården** finns utöver ladugårdar, arbetarbostäder och gårdsverkstad ett äldre sågverk av stort teknikhistoriskt värde. Denna såg utgör ett mellansteg från äldre tiders enbladiga vattendrivna träramsågar till industrialismens ångdrivna sågar med gjutjärnsramar. **Österängssågen** är dessutom en av Sveriges äldsta bevarade ångsågar. Typiskt nog fanns i verket även inrättat en kvarn med tre par stenar. Sågverket tillkom troligen under godscomplexets första år men avbrändes därefter. Den nuvarande anläggningen byggdes eventuellt på 1860-talet, varefter en omfattande exportsågning lär ha ägt rum. Det kombinerade såg- och kvarnhuset är uppfört i två plan med rektangulär grundplan och sadeltak täckt med tvåkupiga pannor. Undersågen är murad av sten medan kvarndelen och sågvinden är av plankkonstruktion med faluröd panel på förvandring. Sågverket var inrättat med en lokomobildriven flerbladig halvstativram av järn. Både lokomobilen och ramen var utgångna från Trollhättans Mek Verkstad, anlagd 1847. Rörelsen överfördes från lokomobilen med rem till en huvudaxel, lagrad i takstolen. Axeln var avslutad med ett vevhjul vari ramens vevstake var fästad. Vid sågning fästes timret i en stockkälke av trä som löpte på järnhjul fästade i golvet. För frammatningen fanns kuggstänger på kälkens undersida. Stängerna påverkades av kugghjul på ett matarhjul som framdrevs av en excenterdriven spännare. För stockkälkens återmatning fanns en ständigt löpande rem som vid frammatning gick på en nollskiva. För timrets upphalning till sågvinden fanns en vinsch med friktionskoppling. Den var monterad ovanför ramen. Vidare fanns på sågvinden en spånhyvel. Tyvärr är den ovan beskrivna sågutrustningen nedskrotad. Bevarat är dock det mycket ovanliga enkla kantverket. Vid kantning fastspändes i brädans vardera ända järntänger som löpte i en järnskodd skåra. Brädan framdrogs därefter av ett handdrivet kättingspel. Klingan drevs via en remtransmission av lokomobilen som stod uppställd i bottenvåningen. Röken från lokomobilens eldstad bortleddes via ett plåtrör ut genom en hög fyrkantig murad skorsten av grovhuggen sten. En motsvarande skorsten finns vid Österängs mejeri. I undersågen finns ett större rum där brännertorv för lokomobildriften förvarades. Torven upptogs på Österängs marker. På såghusets västra gavel finns en smärre utbyggnad vari grispotatis kokades med lokomobilånga. På sågvinden har ramen ersatts av en eldriven fyrkutterhyvel (Götened). Kvarnverket var inrättat i byggnadens nordöstra del. Det utgjordes av två konventionellt uppställda stenpar på sågvindsplanet samt ett kompakt stenpar i bottenvåningen. Endast det sistnämnda paret är intakt. Samtliga stenar drevs via remmar av lokomobilen. Kvarnen nyttjades för fodermalning. Invid det gamla såghuset ligger en mindre eldriven cirkelsåg samt en intressant gårdsverkstad. Den är inrymd i en tredelad rektangulär träbyggnad med eternittak och gjuten grund. I mitten är inrättad en smedja medan ytterrumsen innehåller snickeri respektive mekanisk verkstad. I båda finns remdrivna maskiner. Österängs såg är genom sin utformning av stort teknikhistoriskt intresse. Genom arkivstudier m.m. kan anläggningens historia klarläggas och dess konstruktioner vidare belysas. Bifogat finns uppmättningsritningar av övre planet samt fasaderna. **Värdering: 2**

2006 - AGRAR SMÅINDUSTRI I VÄSTRA GÖTALAND.

Rapport inom projektet: Natur- och kulturarvsförvaltningen Västra Götalandsregionen, Forsviks Industriminnen, Uppdragsverksamheten 2006:1

Österängs ångsåg placeras i Prioritet 1:

anläggningar där både betydande historiska egenskaper och kulturella värden kan identifieras, det vill säga sådana anläggningar som har naturliga förutsättningar att kunna utvecklas till besöksmål – eller som redan är det – och/eller där en fortsatt eller förändrad drift har goda förutsättningar att realiseras.

Österängs ångsåg och ångkvarn, "Gamlegården", Varan 2:1;

Forshems socken, Götene kommun Såg/kvarn: x-6504485 y-1367624

Nuvarande anläggning byggdes 1860 och hade redan från början lokomobil drift. Den första lokomobil som drevs mellan 1860 och 1903 var levererad av Trollhättans mekaniska verkstad. Därefter ersattes den av en Munktells ånglokomobil som var i drift ungefär fram till slutet av 1930 eller början av 1940-talet. Denna lokomobil finns idag på Rubens maskinhistoriska museum i Götene. Sågutrustningen utgjordes av en flerbladig halvstavgivram med drivning i överdelen.

Denna finns dock inte kvar. Det gör däremot kantverket,

en fyrkutterhyvel från Götene mek verkstad, Götene samt mängder av profilstål och mallar av olika slag. I ångkvarnen maldes foder. Den drevs med tre stenpar – två placerade på andra våning samt ett på bottenvåningen. Stenparet i markplanet finns kvar, medan de två övre är borta. Kvar på andra våning finns emellertid lyftvalsen för uppfordring av säckar. Där finns också en stenmangel. Intill ångsågen finns ett mycket förfallet skjul, som inrymmer en eldriven cirkelsåg. På gården finns också en byggnad som inrymmer smedja, snickeri och mekanisk verkstad. Anläggningen är uppförd 1941. Smedjan utgörs bland annat av två ässjor samt

mängder av verktyg. Hammare och städ finns enligt muntlig uppgift numera på det närliggande godset Råbäck. I snickeriet finns inga ursprungliga maskiner kvar. Däremot finns mängder av handverktyg i original samt fungerande bandsåg, rikthyvel och planhyvel. I verkstaden återfinns

bland annat en svarv, en pelarborrmaskin och en slipmaskin, samtliga remdrivna. Svarven har beteckningen *Wilh.*

Sonesson & Co, Malmö och pelarborrmaskinen heter *NHB*,

där de tre versalerna sitter ihop och bildar en logotyp. En

nybildad förening – "Österängs Ångsågs ideella förening" –

skall inom kort överta ansvaret för ångsågen samt ett

sågförråd, ett stall, ett vagnslider, en f d fattigstuga samt ovan nämnda skjul med tillhörande cirkelsåg.

Smedja/snickeri/mekaniska verkstad: x-6504494 y-1367574

PROJEKTMÅL

Projektets övergripande syfte är att skapa en upplevelsebaserad tidsmarkör av svensk agrar småindustrihistoria när den är som bäst. Målet är att verksamheten skall bli en central punkt för både forsknings- och utbildningsverksamhet och med en omfattande publik verksamhet med en blandning av museala och upplevelsebaserade inslag. Fokus är virkeshantering och träförädling under senare hälften av 1800-talet som en del i det självförsörjande och exporterande föregångsjordbruket AB Österäng. Den i stort sett komplett bevarade gårdsbildningen från perioden 1845-1940 är en förutsättning för helhetsbilden och därmed också en unik styrka i projektets utvecklingspotential. Målet är att inom 3 år ha säkrat byggnadsbeståndet, bland annat Sveriges idag äldsta bevarade ångsåg, från ytterligare förfall, att inom 5 år ha startat en restaurering av form och funktion och att inom 10 år ha en utbyggd publik verksamhet liksom ett etablerat samarbete med aktörer inom forskning och utbildning.

Samarbetspartners

Samtliga aktiviteter sker i föreningens regi men en förutsättning är ett nära samarbete, både praktiskt och finansiellt, med

- Forsviks industriminne
- Grevillis fond
- Götene kommun
- Hantverksskolan Dacapo (Göteborgs Universitet)
- Länsstyrelsen
- Sparbanksstiftelserna
- Västergötlands museum
- mfl.

Hantverksskolan Dacapo

Redan från start har hantverksskolan Dacapo, numera organisatoriskt placerad under Göteborgs Universitet, visat stort intresse för ångsågen och övriga kringliggande byggnader. För Dacapo är bla stallets och fattigtugan/svinhusets konstruktion med gjuten grund (så kallat gjuthus) av högsta intresse då denna byggteknik är sparsamt dokumenterad. Man har visat stort intresse att kunna förlägga forskningsprojekt till dessa byggnader. Dessutom innehåller gårdsbildningen flera intressanta typer av byggnadskonstruktioner vilka har värde för Dacapos grundutbildning av hantverksstudenter, både för studiebesök men också som övningsobjekt. Ångsågen med kringliggande byggnader är av extra stort värde då de ligger endast 30 minuters bilresa från hantverksskolan. Hittills har hantverksskolan förlagt kurser i ritningsteknik och skadeinventering till ångsågsföreningens byggnadsbestånd vilket resulterat i ett förnämligt underlag för föreningens (och skolans) planeringen av kommande aktiviteter på både kort och lång sikt.

VISIONER

Gamlegården, som den ursprungliga delen av AB Österäng, har unika värden bla genom Sveriges äldsta bevarande Ångsåg. Projektet att återställa den kompletta miljön till form och funktion leder till ett publikt levande museum men fungerande teknik som ger ett avsevärt nettotillskott till områdets turism. Besökare kommer att få ta del av en tidsmarkör av den tidiga agrara industrialiseringsperioden 1850-1900. Genom den fungerande tekniken kommer besökarna att aktivt kunna delta i förädlingsprocessen av virke, tex från stock till högförädlad fönsterspröjs.

- Österängs Ångsåg är det mest kompletta minnet över agrar småindustrihistoria i regionen
- Österängs Ångsåg är den mest attraktiva ”upplevelsebaserade” turistattraktionen i kommunen
- Österängs Ångsåg är det mest kompetenta kunskapscentrat inom gammal sågteknik i regionen.
- Vid Österängs Ångsåg genomförs de mest attraktiva publika kurserna i gammal sågteknik.
- Ett utvecklat samarbete med Hantverksskolan Dacapo som årligen förlägger kurser i gammal sågteknik till Österängs Ångsåg
- Ett etablerat samarbete med Högskola och Universitet som återkommande bedriver forskningsprojekt vid Österängs Ångsåg inom adekvata områden, tex gammal sågteknik eller byggteknik
- En väl fungerande kunskapsöverföring av gamla såg och byggnadstekniker till hantverkare i regionen

HANDLINGSPLAN

Huvudaktiviteterna för hela projektet är ”**stoppa, återställa, bruka**”.

En viktig del i projektet är att försöka så långt som möjligt dokumentera det historiska skeendet på Österängs egendom både i dåtid och nutid i byggnader och mark bland folk och få.

STOPPA

Initialt är den allra viktigaste uppgiften att förhindra att byggnadsbeståndet ytterligare förfaller och på sikt helt försvinner. För detta ändamål är byggnadernas takkonstruktion och beläggning helt avgörande. Så snart taken är restaurerade erhålls en tidsfrist att planera och förbereda kommande verksamheter noggrant.

Taken bör åtgärdas i följande ordning:

- Ångsågen
- Vagnslidret
- Stallet
- Svinhuset
- Sågförrådet

Ångsågsbyggnad 1860

Hantverksskolan Dapaco har genomfört kurs i skadeinventering vid Gamlegården där bla ångsågen var ett av de studerade objekten. Den fullständiga skadeinventeringen från våren 2006 finns att läsa i bilaga ...

Sammanfattningsvis kan sägas att allvarliga skador finns dels på tak och takkonstruktion och dels på vissa delar av stommen. Här finns därför omfattande svamp- och rötangrepp som behöver åtgärdas å det snaraste. Panelbeklädnad och stomme i övrigt är i relativt god kondition. Även grundmuren är i relativt

bra skick. Tillsammans med Dacapos skadeinventering finns också åtgärdsförslag inkl kalkyl.

Vagnslider 1845

Även vagnslidret är skadeinventerat av hantverksskolan Dacapo och även här är taket den absolut viktigaste åtgärden initialt. På taket ligger i dag tvåkupigt taktegel lagt på ett undertak av spån. Takteglet behöver plockas ned och på flera ställen behöver undertaket repareras/bytas. Tegeltaket behöver läktas om och kompletteras med tegelpannor av motsvarande typ (ca 50 % av taket är tvåkupigt handslaget och ca 50% maskintillverkat). På sikt bör man fundera på om taket skall återställas till spåntak som idag ligger som undertak och som troligen las på 1880 talet eller till vagnslidret ursprung

1845 då det troligtvis var ett vasstak Byggnaden har också sättningsskador men kommer att kunna räddas om förfallet stoppas inom den närmaste framtiden. För att säkra byggnaden bör man snarast täcka hela taket med pressningar tills man bestämt om det är tegeltaket, spåntaket, eller vasstaket man skall ha. Stommen behöver till vissa delar repareras både från sättningsskador och från rötskador. Det behöver även dräneras runt byggnaden.

Stall 1896

Taket på stallet är idag i så dåligt skick att en fullständig rekonstruktion sannolikt är nödvändig. Alltför många delar i den ursprungliga takkonstruktionen är allvarligt skadade eller helt inrasade. Eftersom taket är i så dålig kondition vittrar den gjutna grundstommen sönder i allt snabbare takt. Byggnadens byggnadssätt har intresserat forskare vid hantverksskolan Dacapo och det är troligt att man kommer att söka extern finansiering för att förlägga forskningsprojekt till denna byggnad.

Fattigstuga - Svinhus 1892

Svinhuset saknar idag tak. Husgrunden ligger helt exponerad för väder och vind. Om byggnaden skall sparas och restaureras bör åtminstone en tillfällig takkonstruktion uppföras. Det är i dagsläget osäkert hur huset sett ut, både avseende interiör och exteriör men möjligen kan ledtrådar finnas i både bildmaterial eller text i de 26 hyllmetrarna om AB Österäng som finns vid landsarkivet i Göteborg.

Sågförråd 1845

Sågförrådet flyttat inom Gamlegården till nuvarande plats någon gång under sent 1920-tal eller tidigt 1930-tal. På det spånbelagda taket ligger idag ett tak av korrugerad plåt som är i god kondition. På sikt är det önskvärt att den ursprungliga typen av takbeklädnad återställs.

Cirkelsåg 1920-talet

Cirkelsågsbyggnaden med tillhörande sågbord som finns invid Ångsågen är idag i så dåligt skick att den till största delen kommer att behöva återbyggas från grunden. Däremot det maskinella borde gå att restaurera. Se nedan under punkten Återställa.

ÅTERSTÄLLA

Ångsåg

När byggnaden är säkrad är inriktningen att återställa form och funktion. När det gäller ångsågsbyggnaden så behöver den ca 15 meter höga skorstenen restaureras, antingen plockas ned och muras upp igen sten för sten eller att foga om skorstenen där den står. Bedömningarna från tillfrågad expertis går isär om vilken åtgärd som är den mest lämpliga men åtgärden beräknas oavsett vilken man väljer kosta från ca 300.000 kr. Vidare skall nytt ramsågsblock återanskaffas, helst en modell som är jämförbar med originalet från 1860. Lokomobil nr 2 som användes i ångsågen under perioden 1903-1940 finns bevarad, renoverad och i gott skick vid Rubens Maskinhistoriska samlingar. Kontakter är tagna med Tore Blom som idag äger och förvaltar maskinsamlingen på "Rubens". Föreningen är lovad att få disponera lokomobilen för att driva ångsågen ett antal gånger årligen, tex i samband med visningar eller kursverksamhet. I ångsågsbyggnaden fanns 3 kvarnstenspar, en benstamp, ett kantverk, en spånhyvel som samtliga varit drivna av nämnda lokomobil. Dessutom finns en 4-kutterhyvel och en träsvarv som varit/är elektrifierade. Ångsågsbyggnaden är i stort sett orörd efter att den kommersiella verksamheten upphört varför osedvanligt mycket av kringutrustningen fortfarande finns kvar tex kantverket, sågklingor, profilstål till 4-kutterhyvel, en i stort sett komplett kvarn, nio kvarnstenar mm. Totalt sett finns stora förutsättningar att driva igång ångsågens hela maskinpark om byggnaden säkras för fortsatt förfall. Det bör alltså finnas goda möjligheter att återställa ångsågen till form och funktion både till exteriör och till interiör.

Vagnslider

När väl byggnaden säkrats från vidare förfall finns förutsättningar att återställa byggnaden till ursprungligt skick. Byggnaden kommer sedan att ingå som en del i helhetsbilden av gårdsmiljön från storgårdsbildning kring under 1800-talet. Vagnslidret kommer att återfå sin ursprungliga funktion som väderskyddad uppställnings- och förvaringsplats.

Stall

Under gårdens glansperiod fanns ett 50-60-tal arbetshästar fördelat på de olika gårdarna vid egendomen för brukandet av den egna arealen inklusive det omfattande skogsbruket. För att få fram lämpliga arbetshästar startades vid 1800-talets mitt i samarbete med Hushållningssällskapet på egendomen ett av Sveriges första mer omfattande avelsarbeten på importerade hästraser. Detta arbete lede bland annat fram till att man kunde konstatera att ardenner är mycket lämplig för det svenska jordbruket. När greve H.A. Hamilton flyttar från Österäng till Blomberg så startar han där ett stuteri för avel av ardenner hästar. Det bör finnas både möjlighet och vetenskapligt intresse att utreda denna verksamhet mer grundligt, tex ur historiskt, ekonomiskt, eller veterinärmedicinskt perspektiv. Stallet bör återställas, åtminstone exteriört för att ge ett betydande bidrag till helhetsbilden av det dåtida föregångsjordbruket AB Österäng. Det är möjligt att man kommer att kunna inreda stallet till museum, utställnings- och/eller undervisningslokaler för att främja framtida verksamhet kring ångsågsprojektet.

Svinhus

Byggnaden byggdes från början som fattighus men då AB Österäng var så pass framgångsrikt och grevarna Hamilton humana i sin människosyn fanns inte behovet för fattigvård på detta sätt under andra hälften av 1800-talet. Byggnaden kom istället att användas till Svinhus. När en restaurering är genomförd är det föreningens tanke att återställa huset som "fattighus" och ge möjlighet till inackordering i "fattighus-likande" miljö. Detta för att främja tänkt framtida verksamhet vid ångsågen.

Cirkelsåg

Sedan den sista lokomobilens tjänat ut och ramsågsblocket skrotats kring 1940 har en cirkelsåg uppförts med eget såghus. Klingan har sedan start drivits av en elmotor. Själva sågutrustningen har stått väderskyddad i en byggnad med delvis öppna sidor. Stora delar av rullbanan har däremot

stått helt oskyddad. Bilder på cirkelsågen i god kondition finns från 1960-tal men idag är både såghus och rullbana i mycket dåligt skick. Maskineriet verkar dock vara i sådan kondition att det borde kunna gå att restaurera. Föreningen avser att söka pengar ur Grevilli Fond, Sparbanksstiftelsen Skara samt från länsstyrelsen, för att kunna återställa cirkelsågen i brukbart skick. Det bör vara ett lämpligt examensarbete för studenter från hantverksskolan Dacapo.

Sågförråd

Denna byggnad är redan idag i gott skick. När sågning med ångsåg och eventuellt cirkelsågen börjar ta fart kommer sågförrådet återigen användas på ursprungligt sätt dvs som just uppställningsplats av sågat virke. I sågförrådet återfinns också sadelkammaren till stallet vilken i dagsläget innehåller en stor del av sadelhjordar för arbetshästarna. Dessa kommer att kunna restaureras och tillsammans med en stor del andra detaljer utgöra grunden för framtida publika utställningar.

Maskinskjul

Under tröskning användes lokomobilen att driva mekaniserat tröskverk. Men för att inte riskera brand i lada, loge och ladugård fick lokomobilen en egen uppställningsplats långt från dessa byggnader. Istället drevs tröskverk med en ca 50 m lång drivlina från lokomobilen uppställd i maskinskjulet. Under senare hälften av 1900-talet flyttade maskinskjulet och tjänar idag som garage på fastigheten Lugnet i Österäng. Det är önskvärt att byggnaden köps tillbaka och flyttas till ursprunglig plats.

Gårdsplan

Föreningen äger utöver byggnadsbeståndet även marken ca 1,8 ha i och omkring gårdsmiljön varför det också är naturligt att återställa gårdsplanen. Det bör finnas upplagringsplatser för hela förädlingsprocessen dvs allt från obearbetad stock till färdigbearbetat virke. Här planeras också en informationstavla som upplyser om Gamlegården och sågföreningen. Restaureringen består främst i röjningsarbeten, dränering, grusning mm.

Damm

För att försörja lokomobilen med kylvatten och för att få en god dränering av gårdsplanen anlades en damm i anslutning till ångsågsbyggnaden. Dammen har också tjänat som vattenreservoar till stal och ladugård och naturligtvis som branddamm. Restaurering av dammen med tillopp och frånlopp sker genom utgrävning.

BRUKA

Det är projektets avsikt att återställa hela gårdsmiljön och göra den publikt tillgänglig. Förmodligen kommer huvudattraktionen vara Sveriges idag äldsta bevarade ångsåg med alla kringfunktioner. När miljön och tekniken är restaurerad och återställd är nästa steg att arbeta med ”kunskapsrestaurering” dvs. att lära om och förvalta den gamla hantverkstraditionen kring virkeshantering i den agrara industrialiseringsperioden runt mitten av 1800-talet. Verksamhet bör/kan också utgöra en betydande plattform för den universitetsnära forskningen kring de områden som nämnts tidigare i rapporten tex. gammal sågteknik, byggnadsteknik eller agrar ekonomisk historia.

DOKUMENTERA

Byggnader och teknik

En viktig del av projektet är att dokumentera de tekniker som använts i byggandet av de olika husen men också i de tekniker som krävs för att renovera och återföra husen till sitt ursprung. En mycket viktig samarbetspartner i detta arbete är hantverksskolan Dacapo i Mariestad.

Historiska dokument

Parallellt med det praktiska arbetet med att bevara bebyggelsen pågår ett arbete med att leta och sammanställa information om gårdens historiska framväxt. På landsarkivet i Göteborg finns stora delar (26 hyllmeter) av arkivet efter AB Österäng från perioden 1871 till sent 1950 tal

Historiken kring ångsågens framväxt är i sig så intressant att den kräver särskild uppmärksamhet.

Vi får ha i minnet att när Dickson (trädpatronen) träder in i länets sågverkshistoria och bygger Vretens ångsåg (1886-87), ja då har Österängs ångsåg(1860) funnits i 26 år och att flera av dåtidens svenska ”riskkapitalister” finns med som aktieägare från bolagiseringen 1871, 15 år innan bygget av Vretens ångsåg kommer i gång.

Gårdens starka koppling till Hushållningssällskapetets arbete och framväxt i länet genom grevarna Hamiltons arbete på gården och i Hushållningssällskapetets styrelse gör att det bör finnas både möjlighet och vetenskapligt intresse att utreda denna verksamhet mer grundligt. Både ur historiskt, ekonomiskt, tekniskt samt veterinärmedicinskt perspektiv för att ge ett betydande bidrag till helhetsbilden av det dåtida föregångsjordbruket som låg till grund för framväxten av det moderna jordbruket i länet och landet

Foto och film

För att i bild och film kunna dokumentera projektet och hur det fortskrider har kontakt tagits med en filmare och en journalist. Syftet med detta är att dels få samla in foton och information från de som har arbetat, bott eller på annat sätt har minnen och historier från gården, men också att visa det arbete som föreningens medlemmar gör för att bevara en spännande historia och unik miljö. Kostnaden för filmarens arbete med att dokumentera de ”gamlas minnen” är satt till 25.000:-

TIDSPLAN

År 0 (2005-2006)

- Projektering, inledande finansiering, akuta åtgärder

År 1 (2006-2007)

- Säkra ångsågsbyggnaden så att förfallet ej fortsätter, reparation av tak, byte av rötskadade delar i stomme, ...
- Säkra skorstenen.
- Antikvarisk inventering och dokumentering av ångsågen samt delvis prioriterade kringliggande byggnader

År 2-4 (2007-2010)

- Säkra övriga byggnader från fortsatt förfall.
- Återbygga ramsågens maskineri.
- Antikvarisk inventering och dokumentering av övrigt byggnadsbestånd

År 5-10 (2010-2016)

- Restaurera och utveckla området för olika verksamheter samt ökad tillgänglighet

FINANSIERING

Projektet måste finansieras till fullo av externa medel. Föreningen sätter in eget arbete, engagemang och projektledning.

BEVILJADE ANSLAG

(2006-12-03)

Grevilli's fond 20 000:- (framtagning av projektunderlag)

Länsstyrelsen i Västra Götaland 100 000:- exkl antikvarisk kontroll (säkring av ångsågsbyggnad)

KOSTNADER SAMMANSTÄLLNING

	Beräknat tot	Finansierat
Fastighetsbildning		
Inköp av "fastigheten"	1 kr	1 kr
Avstyckning	15 000 kr	15 000 kr
Lagfartskostnader	3 000 kr	3 000 kr
Inköp av utrustning		
Byggnadsställning	80 000 kr	
Ångsåg		
Skyddsåtgärder skorsten: dränering runt skorsten, gjutning av skyddsklack	20 000 kr	
Skyddsåtgärder tak: täcka hela taket med pressningar	20 000 kr	5 000 kr
Renovering av tak	300 000 kr	
Renovering av skorsten	300 000 kr	
Renovering av stomme	200 000 kr	100 000 kr
Återställande av ångsågens och kvarnens maskineri	1 500 000 kr	
Vagnslider		
Skyddsåtgärder: täcka hela taket med pressningar	40 000 kr	
Renovering av byggnadsstomme	400 000 kr	
Renovering av tak		
	Alt 1 tegeltak	400 000 kr
	Alt 2 spåntak	700 000 kr
	Alt 3 vasstak	1 200 000 kr
Stall		
Skyddsåtgärder: nermontering av tak o takstolar samt täckning av murar	100 000 kr	
Återställa byggnaden exteriört , tak	500 000 kr	
Renovering av gjuthus väggar	500 000 kr	
Fattigstuga/Svinhus		
Skyddsåtgärder: skyddstäckning på murarna med pressning	15 000 kr	
Rekonstruktion	500 000 kr	
Cirkelsåg		
Skyddsåtgärder: dokumentation och uppmätning skydd med pressning.	15 000 kr	
Rekonstruktion	150 000 kr	
Maskinskjul		
Rekonstruktion eller inköp av originalbyggnad (finns i Österäng)	150 000 kr	
Sågförråd		
Yttre underhåll	20 000 kr	
Återställa byggnaden tak (idag plåttak från 1960-talet)		
	Alt 1 tegeltak	250 000 kr
	Alt 2 spåntak	450 000 kr
	Alt 3 vasstak	800 000 kr
Gårdsplan mm		
Restaurering (dränering, grusning mm)	200 000 kr	
Parkering	100 000 kr	
Informationstavla	5 000 kr	
Damm		
Restaurering, utgrävning och förstärkning	200 000 kr	
Foto, film och informationsmaterial		
Dokumentera projektet och arbetsprocessen	100 000 kr	
Dokumentera "de gamlas minnen"	25 000 kr	
Framtagande av informationsmaterial	25 000 kr	
Uppskattad kostnad exkl. skyddsåtgärder		
	Min ~	6 000 000 kr
	Max ~	7 300 000 kr
Kostnader för direkta skyddsåtgärder		210 000 kr